

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник зі статті 3 Протоколу № 4 до Європейської конвенції з прав людини

Заборона вислання громадянина

Оновлено 31 серпня 2026 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов’язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: запит на відтворення або повторну публікацію перекладу для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік очікуваних перекладів.

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 31 серпня 2026 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники з судової практики можна завантажити за посиланням: https://ks.echr.coe.int. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твіттері за посиланням: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом (Україна) і виконано бюро перекладів «Профпереклад».

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2026

Зміст

Зміст 3

Примітка для читачів 5

I. Вступ 7

II. Сфера застосування за колом осіб: визначення терміну «громадяни» 8

A. Посилання на національне законодавство 8

B. Відмова у громадянстві або позбавлення громадянства та зв'язок зі статтею 8 9

III. Особливості територіального застосування 10

A. Заморські території 10

B. Невизнане міжнародним співтовариством територіальне утворення 10

C. Охорона державних кордонів 10

IV. Поняття вислання та обсяг захисту 11

V. Право на в'їзд до власної країни 12

A. Громадяни держави як суб'єкти права 12

B. Екстериторіальне застосування пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції 13

C. Права, що не входять до обсягу захисту 14

1. Відсутність права залишатися у власній країні 14
2. Відсутність права на репатріацію 14
3. Відсутність права на дипломатичний захист або консульську допомогу 14
   a. Загальні положення 14
   b. Територія під контролем недержавного збройного формування 15

D. Абсолютний характер права на в'їзд до власної країни та його історія 15

1. Абсолютний характер права та його історична основа 15
2. Справи, сторонами яких є члени королівських домів 15

E. Неявні обмеження 16

F. Принципи тлумачення 16

1. Динамічний та еволюційний підхід 16
2. Системний підхід до забезпечення практичних і ефективних прав 16

G. Обсяг негативних зобов'язань 17

H. Обсяг позитивних зобов'язань 17

1. Загальні положення 17
2. Зобов'язання видачі проїзних документів 18
3. Обсяг позитивних зобов'язань у контексті відмови у репатріації 18
   a. Загальні положення та застосовний тест 18
   b. Наявність виняткових обставин 19
   c. Гарантії захисту від свавілля 20
      i. Перегляд незалежним органом 20

ii. Характер і обсяг перегляду 20
iii. Належне врахування найкращих інтересів дітей 21
iv. Інформація для заявника 21
v. Приклади з судової практики 21

Перелік цитованих справ 23

Примітка для читачів

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 3 Протоколу № 4 до Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція») до 15 січня 2021 року. Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідною судовою практикою.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих і/або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*,18 січня 1978 року, § 154, серія A № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, 05 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)*) [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012 р.). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Ширкеті проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ECHR 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№. 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, а державна влада та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство так, щоб забезпечити повну реалізацію прав та свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Ґженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в *Переліку ключових слів*, вибраних із тезауруса термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дає змогу здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, всі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. *Посібник користувача HUDOC*.

I. Вступ

1. Стаття 3 Протоколу № 4 до Конвенції гарантує громадянину два окремих права: право не бути висланим з території держави, громадянином якої він є, і право на в'їзд на територію держави, громадянином якої він є.

2. Аналогічні положення містяться також у *Загальній декларації прав людини* (1948 р.), *Міжнародному пакті про громадянські та політичні права* (1966 р.), *Американській конвенції про захист прав людини* (1969 р.), *Африканській хартії прав людини і народів* (1981 р.) та *Конвенції про права дитини* (1989 р.).

3. Протокол № 4 до Конвенції розрізняє вислання громадян, яке регулюється статтею 3, і вислання іноземців (включно з особами без громадянства), яке розглядається у статті 4.

4. Колективне вислання громадян забороняється так само, як і колективне вислання іноземців, про яке йдеться у статті 4 Протоколу № 4 до Конвенції (Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4 до Конвенції, § 20; *Посібник із судової практики щодо статті 4 Протоколу № 4 до Конвенції*).

5. Прийняття статті 4 і пункту 1 статті 3 не можна тлумачити як виправдання заходів колективного вислання, які могли бути вжиті в минулому (*Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4 до Конвенції*, § 33; *«Хірсі Джамаа та інші проти Італії» (Hirsi Jamaa and Others v. Italy)* [ВП], 2012 р., § 174).

6. Вислання громадян — як окремих осіб, так і груп — часто здійснюється з політичних мотивів (Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4, § 21).

7. Стаття 3 Протоколу № 4 лише забороняє Договірній Державі висилати або відмовляти у в'їзді своїм власним громадянам (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 245; *«Майкое та Бабоелаль проти Нідерландів» (Maikoe and Baboelal v. the Netherlands)*, ухвала Комісії, 1994 р.; *Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4*, § 29).

8. Отже, на статтю 3 Протоколу № 4 до Конвенції можна посилатися лише стосовно держави, громадянином якої є особа, що постраждала від будь-якого стверджуваного порушення цього положення (*«М. Та С. проти Італії та Сполученого Королівства» (M. and S. v. Italy and United Kingdom)* (ухв.), 2012 р., § 73; *«Гулієв проти Литви» (Gulijev v. Lithuania)*, 2008 р., § 51; *«Ролдан Тексейра та інші проти Італії» (Roldan Texeira and Others v. Italy)* (ухв.), 2000 р.; *«Х проти Швеції» (X. v. Sweden*, ухвала Комісії, 1969 р.).

9. Гарантії, передбачені цим положенням, поширюються лише на громадян держав, які ратифікували Протокол № 4 до Конвенції. Чотири держави не ратифікували Протокол № 4, а саме: Греція, Швейцарія, Туреччина та Сполучене Королівство.

10. Вислання з території держави, громадянином якої є особа, або неможливість в'їзду на таку територію за певних обставин може призвести до порушення інших положень Конвенції або Протоколів до неї. Наприклад, закон, що накладав обмеження на в'їзд до Сполученого Королівства громадян Сполученого Королівства та країн Східної Африки, що входять до Співдружності, який дискримінував осіб азійського походження за ознакою раси та кольору шкіри, було визнано таким, що принижує гідність, у значенні статті 3 Конвенції (*«Східно-африканські азіати проти Сполученого Королівства» (East African Asians v. the United Kingdom)*, ухвала Комісії, 1973 р.; див. також *Посібник із судової практики щодо статті 8*).

11. Суд вперше встановив порушення статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції у справі *«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р.

Стаття 3 Протоколу № 4 до Конвенції

1. Нікого не може бути вислано, шляхом застосування індивідуальних або колективних заходів, з території держави, громадянином якої він є.

2. Нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є.

Ключові слова HUDOC

Заборона вислання громадянина

Заборона колективного вислання громадян

В'їзд на територію своєї країни

II. Сфера застосування за колом осіб: визначення терміну «громадяни»

12. Стаття 3 Протоколу № 4 до Конвенції стосується лише фізичних осіб, які є громадянами держави, що ратифікувала Протокол № 4, або які можуть принаймні стверджувати, що є такими, представивши переконливі аргументи (*«Ассоціація "Регеле Міхай" проти Румунії» (Association "Regele Mihai" v. Romania)* (ухв.), 1995 р.).

A. Посилання на національне законодавство

13. Для цілей статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції, за загальним правилом, «громадянство» заявника має визначатися шляхом посилання на національне законодавство (*«Слівенко та інші проти Латвії» (Slivenko and Others v. Latvia)* (ухв.) [ВП], 2002 р., § 77; *«Нагула проти Естонії» (Nagula v. Estonia)* (ухв.), 2005 р.; *«Федорова та ін. проти Латвії» (Fedorova and Others v. Latvia)* (ухв.), 2003 р.; *«Щукін та інші проти Кіпру» (Shchukin and Others v. Cyprus)*, 2010 р., § 144).

14. Такі особисті обставини, як факт народження, тривале проживання або наявність міцних родинних зв'язків на території держави-відповідача, не мають значення для цілей встановлення громадянства заявника, у тому числі в контексті розпаду/правонаступництва держав (*«Грібенко проти Латвії» (Gribenko v. Latvia)* (ухв.), 2003; *«Нагула проти Естонії» (Nagula v. Estonia)* (ухв.), 2005 р.; *«Щукін та інші проти Кіпру» (Shchukin and Others v. Cyprus)*, 2010 р., § 145).

15. Саме заявник зобов'язаний довести або може обґрунтовано стверджувати що він/вона є громадянином держави-відповідача у розумінні національного законодавства цієї держави (*«Федорова та ін. проти Латвії» (Fedorova and Others v. Latvia)* (ухв.), 2003 р.; *«Нагула проти Естонії» (Nagula v. Estonia)* (ухв.), 2005 р.), у тому числі шляхом вичерпання відповідних національних засобів правового захисту (*«Л проти Федеративної Республіки Німеччина» (L. v. Federal Republic of Germany)*, ухвала Комісії, 1984 р.).

16. У контексті права в'їзду на територію держави пункт 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції не звільняє осіб, які бажають в'їхати на територію держави, від обов'язку підтвердити своє громадянство відповідної держави, якщо це вимагається (*Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4 до Конвенції*, § 26).

17. Для застосування гарантій, передбачених статтею 3 Протоколу № 4 до Конвенції, недостатньо факту того, що тривають національні провадження щодо визнання громадянства певної держави або отримання громадянства шляхом натуралізації. (*«Л проти Федеративної*

Республіки Німеччина» (L. v. Federal Republic of Germany), ухвала Комісії, 1984 р.; *«С проти Федеративної Республіки Німеччина» (S. v. Federal Republic of Germany)*, ухвала Комісії, 1986 р.).

B. Відмова у громадянстві або позбавлення громадянства та зв'язок зі статтею 8

18. Відмова у громадянстві з єдиною метою вислання заявника може становити порушення за статтею 3 Протоколу № 4 до Конвенції. Наявність причинно-наслідкового зв'язку між двома рішеннями може викликати припущення того, що відмова у громадянстві мала на меті виключно уможливити вислання. У такій ситуації конвенційні органи перевіряли, чи підтверджується таке припущення конкретними обставинами (*«X проти Федеративної Республіки Німеччина» (X v. Federal Republic of Germany)*, ухвала Комісії, 1969 р.).

19. Що стосується позбавлення громадянства, то під час розробки проєкту Протоколу № 4 до Конвенції Комітет експертів не вирішив, чи виключає стаття 3 цього Протоколу можливість для держави позбавити одного зі своїх громадян громадянства з метою вислання його або її як іноземця, або щоб не дати можливості йому або їй повернутися. Зважаючи на це, Суд не виключає можливості того, що позбавлення громадянства може становити порушення цього положення (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 249; (*Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4 до Конвенції*, § 23). У певних випадках позбавлення громадянства з подальшим висланням може спричинити потенційні порушення статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції (*«Наумов проти Албанії» (Naumov v. Albania)* (ухв.), 2005 р.).

20. Суд також розглянув питання, пов'язані з відмовою в громадянстві або позбавленням громадянства, що виникають відповідно до статті 8 Конвенції. Він уточнив обсяг свого нагляду за такими заходами відповідно до останнього положення - переконатися, що такі заходи не є свавільними (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 249; *Посібник із судової практики щодо статті 8*; *Посібник із судової практики щодо імміграції* (ухв.), *«Карассев проти Фінляндії» (Karassev v. Finland)* (ухв.), 1999 р.; *«Слівенко та інші проти Латвії» (Slivenko and Others v. Latvia)* (ухв.), [ВП] 2002 р.; *«Дженовезе проти Мальти» (Genovese v. Malta)*, 2011 р., § 30; *«Рамадан проти Мальти» (Ramadan v. Malta)*, 2016 р., § 85–89; у контексті діяльності, пов'язаної з тероризмом, див. *«К2 проти Сполученого Королівства» (K2 v. the United Kingdom)* (ухв.), 2017 р., § 49–50 та *«Гумід та інші проти Франції» (Ghoumid and Others v. France)*, 2020 р., § 43–44; див. *Посібник із судової практики щодо тероризму*).

21. Питання про те, чи має заявник обґрунтоване право на набуття громадянства держави, в принципі має вирішуватися шляхом посилання на внутрішнє законодавство цієї держави (*«Федорова та ін. проти Латвії» (Fedorova and Others v. Latvia)* (ухв.), 2003 р.). Так само, питання про те, чи було особі свавільно відмовлено в громадянстві держави у спосіб, який міг би становити порушення за Конвенцією, має вирішуватися з посиланням на положення національного законодавства (*«Фехер і Дольнік проти Словаччини» (Fehér and Dolník v. Slovakia)* (ухв.), 2013 р.).

III. Особливості територіального застосування

A. Заморські території

22. Застосовуючи статтю 3 Протоколу № 4 до Конвенції, слід враховувати статтю 5 цього Протоколу.

23. Пункт 1 статті 5 дозволяє державі вказувати, якою мірою Протокол № 4 до Конвенції має застосовуватися до «територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною»[1].

24. У пункті 4 статті 5 зазначено:

> «Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації чи прийняття цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, розглядаються як окремі території для цілей посилань у статтях 2 і 3 на територію держави».

25. У справі *«П'єрмон проти Франції»* (1995 р.) відповідно до пункту 4 статті 5 Французька Полінезія розглядалася як окрема територія, відмінна від метрополії Франції, для цілей посилань на територію держави в статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції (*«П'єрмон проти Франції» (Piermont v. France)*, 1995 р., §§ 43–44).

B. Невизнане міжнародним співтовариством територіальне утворення

26. У справі *«Деніці та інші проти Кіпру» (Denizci and Others v. Cyprus)*, 2001 р., заявники — громадяни Кіпру турецького походження — були вислані кіпрською поліцією до північної частини Кіпру — «Турецької Республіки Північного Кіпру», яка перебуває під фактичним контролем Туреччини. Вони скаржилися, що вислання порушило статтю 3 Протоколу № 4 до Конвенції, оскільки Республіка Кіпр могла реалізувати владні повноваження та здійснювати контроль лише в південній частині країни. Як зазначив Суд, заявники не стверджували, що їх було вислано на територію іншої держави. Крім того, Суд зауважив, що уряд Республіки Кіпр є єдиним законним урядом Кіпру і зобов'язаний поважати міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини та прав меншин. Проте Суд не вважав за потрібне визначати, чи застосовується стаття 3 і, якщо так, чи було її дотримано, з огляду на його висновок про порушення статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції щодо моніторингу та обмежень свободи пересування заявників між північною та південною частинами острова, а також у межах південної частини (§§ 323, 410–411).

C. Охорона державних кордонів

27. Рішення чи захід, які підпадають під виконання державою своїх звичайних державних функцій щодо охорони кордону, є достатніми для того, щоб заявник-громадянин відповідної держави потрапив у територіальну юрисдикцію цієї держави, яка починається на лінії, що утворює кордон (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 207).

[1] *Повний перелік застережень і заяв, поданих Генеральному секретарю Ради Європи щодо Протоколу № 4 до Конвенції*

IV. Поняття вислання та обсяг захисту

28. Стаття 3 Протоколу № 4 до Конвенції гарантує громадянам абсолютну та безумовну неможливість вислання (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 248; *«Слівенко та інші проти Латвії» (Slivenko and Others v. Latvia)* (ухв.) [ВП], 2002 р., § 77; *«Щукін та інші проти Кіпру» (Shchukin and Others v. Cyprus)*, 2010 р., § 144). Формулювання цього положення не передбачає винятків або можливості встановлення обмежень цього права.

29. Абсолютна заборона на вислання громадян випливала з наміру раз і назавжди заборонити вигнання осіб, оскільки воно вважалося несумісним із демократичними принципами сьогодення (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 210).

30. На думку укладачів Протоколу № 4 до Конвенції, фізична особа не може посилатися на пункт 1 статті 3, щоб уникнути певних зобов'язань, які не суперечать Конвенції, наприклад зобов'язань щодо проходження військової служби (*Пояснювальна доповідь до Четвертого протоколу до Конвенції*, § 21).

31. Стаття 3 Протоколу № 4 до Конвенції не вимагає, щоб через провадження щодо отримання чи визнання громадянства певної держави призупинялося фактичне виконання розпоряджень про вислання, оскільки, на відміну від скарг за статтями 2 і 3 Конвенції, у таких випадках немає загрози непоправної шкоди. Якщо в результаті такого провадження буде встановлено, що заявник насправді має громадянство держави-відповідача, він/вона матиме право в'їхати на територію цієї держави, а потім зможе оскаржити наслідки вислання (*«Л проти Федеративної Республіки Німеччина» (L. v. Federal Republic of Germany)*, ухвала Комісії, 1984 р.).

32. Слово «вислання» слід тлумачити «у загальному значенні, яке застосовується на поточний момент (вигнати з будь-якого місця)» (*Пояснювальна доповідь до Протоколу* № 4, § 21; *«Хірсі Джамаа та інші проти Італії» (Hirsi Jamaa and Others v. Italy)* [ВП], 2012, § 174).

33. Термін «вислання» означає, що особа зобов'язана назавжди залишити територію держави, громадянином якої вона є, без можливості повернутися пізніше (*«А. Б. проти Польщі» (A. B. v. Poland)* (ухв.), 2003; *«Х проти Австрії та Німеччини» (X v. Austria and Germany)*, ухвала Комісії, 1974 р.).

34. Наявність наказу про вислання вказує на ситуацію, що триває, для цілей перевірки згідно зі статтею 3 § 1 Протоколу № 4 до Конвенції (*«Х проти Федеративної Республіки Німеччина» (X v. Federal Republic of Germany)*, ухвала Комісії, 1969 р.).

35. Подальші заходи, які не включають офіційного або фактичного розпорядження про вислання відповідної особи, не можуть розглядатися як «вислання» у значенні статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції:

- розпорядження суду відповідно до Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей про повернення дитини до країни, громадянином якої він/вона не є, та штрафи, накладені державними виконавцями з метою примусово виконати це розпорядження *«А. Б. проти Польщі» (A. B. v. Poland)* (ухв.), 2003 р.; *«Стецикевич проти України» (Stetsykevych, v. Ukraine)* (ухв.), 2015 р.;
- заборона на проживання або відмова у наданні дозволу на проживання подружжю заявника, що не є громадянином відповідної держави (*«Шобер проти Австрії» (Schober v. Austria)* (ухв.), 1999 р.; *«Садет проти Румунії» (Sadet v. Romania)* (ухв.), 2007 р.);
- розпорядження про вислання іноземного батька або матері неповнолітньої дитини, в результаті чого дитина повинна залишити країну, громадянином якої він/вона є, і

супроводжувати свого батька/матір за кордоном (*«Майкое та Бабоелаль проти Нідерландів» (Maikoe and Baboelal v. the Netherlands)*, ухвала Комісії, 1994 р.);

36. Пункт 1 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції забороняє лише вислання громадян, але не їхню екстрадицію (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 247).

37. Екстрадиція — передача особи з однієї юрисдикції до іншої, щоб вона постала там перед судом або для виконання винесеного їй/йому вироку (*«І.Б. проти Федеративної Республіки Німеччина» (I.B. v. Federal Republic of Germany)*, ухвала Комісії, 1974 р.; *«Х проти Австрії та Німеччини» (X v. Austria and Germany),* ухвала Комісії, 1974 р.) — виходить за межі обсягу застосування статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції. І дійсно, право не бути екстрадованим державою, громадянином якої ви є, також не гарантується жодним іншим положенням Конвенції чи протоколів до неї (*«І.Б. проти Федеративної Республіки Німеччина» (I.B. v. Federal Republic of Germany)*, ухвала Комісії, 1974 р.; *«Х проти Австрії та Німеччини» (X v. Austria and Germany)*, ухвала Комісії, 1974; *Пояснювальна доповідь до Четвертого протоколу до Конвенції*, § 21; для детальнішої інформації про відповідні принципи, що стосуються статті 8, див. *Посібник із судової практики щодо статті 8*; *Посібник із судової практики щодо статті 2*; *Посібник із судової практики щодо імміграції*).

V. Право на в’їзд до власної країни

A. Громадяни держави як суб’єкти права

38. Пункт 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції гарантує громадянам держави право в’їзду на її територію. Лише громадяни відповідної держави можуть покладатися на право в’їзду на її територію, гарантоване пунктом 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції. Відповідне зобов’язання щодо поваги та забезпечення цього права покладається лише на державу, громадянином якої є особа, що ймовірно зазнала порушення цього положення (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 244–245).

39. Словосполучення «нікого не може бути позбавлено права...» означає, що до всіх громадян має бути однакове ставлення при здійсненні права на в’їзд (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 244).

40. Стаття 3 Протоколу № 4 до Конвенції базується на нормах міжнародного права щодо загального права на в’їзд до власної країни, яке поширюється й на громадян, які прибувають до країни вперше (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022, § 246).

41. Стаття 3 Протоколу № 4 до Конвенції, включно з її пунктом 2, не обмежується випадками, коли мало місце попереднє «вислання». Її застосування не виключається в ситуаціях, коли громадянин або добровільно залишив територію власної держави, а потім йому було відмовлено в праві на повторний в’їзд, або коли така особа ніколи навіть не ступала у відповідну країну, як у випадку з дітьми, народженими за кордоном, які бажають потрапити на територію держави вперше. Таке обмеження не підтверджується ані у формулюванні пункту 2 статті 3, ані підготовчою роботою (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 246).

42. Держава не зобов’язана приймати особу, яка стверджує, що є її громадянином, якщо така особа не може надати належне обґрунтування своєї вимоги (*Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4 до Конвенції*, § 26).

43. Право особи на в’їзд на територію держави, громадянином якої вона є, за своєю природою не може бути реалізоване третіми особами (*«Ассоціація “Регеле Міхай” проти Румунії» (Association "Regele Mihai" v. Romania)* (ухв.), 1995 р.).

B. Екстериторіальне застосування пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції

44. Той факт, що стаття 3 Протоколу № 4 до Конвенції застосовується лише до громадян, не може вважатися достатньою обставиною для цілей встановлення юрисдикції держави у значенні статті 1 Конвенції. Хоча громадянство є чинником, який зазвичай береться до уваги як підстава для здійснення екстериторіальної юрисдикції державою, воно не може становити автономну основу юрисдикції (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 205–206).

45. Пункт 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції за своєю суттю передбачає, що гарантоване ним право застосовуватиметься до відносин між державою та її громадянами, коли останні перебувають за межами її території або території, над якою вона здійснює ефективний контроль. Якби право на в’їзд, гарантоване цим положенням, обмежувалося виключно громадянами, які вже перебувають на території цієї держави або під її ефективним контролем, це право було б визнано недійсним, оскільки пункт 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції у таких випадках не забезпечував би жодного реального захисту права на в’їзд для тих, хто на практиці найбільше потребує цього захисту, а саме осіб, які бажають в’їхати або повернутися на територію держави, громадянами якої вони є. І предмет, і обсяг цього права означають, що воно має приносити користь громадянам держави-учасниці, які перебувають поза її юрисдикцією. Отже, ані формулювання пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції, ані підготовча робота в рамках цього Протоколу, що ґрунтується на інших джерелах міжнародного права, не обмежує право в’їзду громадянам, які вже перебувають під юрисдикцією держави, громадянами якої вони є (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 209).

46. Якби пункт 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції застосовувався лише до громадян, які прибувають на державний кордон або не мають проїзних документів, він був би позбавлений ефективності в сучасному контексті (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022, § 211).

47. Не можна виключити, що певні обставини, що стосуються ситуації осіб, які бажають в’їхати до держави, громадянами якої вони є, посилаючись на права, які випливають із пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції, можуть створити юрисдикційний зв’язок із цією державою для цілей статті 1 Конвенції. Ці обставини обов’язково залежатимуть від особливостей кожної справи та можуть значно відрізнятися (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 212).

48. Справа *«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., стосувалася відмови французької влади репатріювати громадян Франції, а саме: дочок заявників, які виїхали з Франції до Сирії зі своїми партнерами у 2014–15 роках, та їхніх дітей, які там народилися. Після військової поразки т.з. Ісламської держави («ІДІЛ») їх утримували в курдських таборах. Хоча оскаржувана відмова формально не позбавляла їх права на в’їзд до Франції та не перешкоджала їм це зробити, вони фізично не могли дістатися французького кордону (оскільки їх утримували у таборах), а Франція не здійснювала «ефективного контролю» над відповідною територією, а також не мала над ними «владних повноважень» та «контролю». На додаток до юридичного зв’язку між державою та її громадянами, наступні особливості дозволили Суду встановити юрисдикцію Франції щодо скарги, поданої відповідно до пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції: було надано офіційну заяву про репатріацію, а

в запитах йшлося про реальну та безпосередню загрозу життю та здоров'ю членів сім'ї заявників, у тому числі надзвичайно вразливих маленьких дітей, через умови життя та проблеми безпеки в таборах; неможливість для них залишити табори, щоб дістатися до французького чи іншого державного кордону без допомоги французької влади; готовність курдської влади передати їх Франції.

C. Права, що не входять до обсягу захисту

1. Відсутність права залишатися у власній країні

49. Право на в'їзд до держави, громадянином якої є особа, не слід плутати з правом залишатися на її території, якого це право не надає. Наприклад, злочинець, який після екстрадиції державою, громадянином якої він або вона є, згодом втікає з в'язниці в державі, що вимагала екстрадиції, не має безумовного права шукати притулку в своїй країні (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 247; *Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4 до Конвенції*, § 28).

50. Зокрема, право на в'їзд на національну територію не може використовуватися для нейтралізації наслідків рішення про екстрадицію (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 248).

51. Так само військовослужбовець, який служить на території іншої держави, ніж та, громадянином якої він є, не матиме права на репатріацію, щоб залишитися у власній країні (*Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4 до Конвенції*, § 28).

2. Відсутність права на репатріацію

52. Пункт 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції не гарантує загального права на репатріацію на користь громадян держави, які перебувають за її межами. Так, на європейському рівні немає консенсусу на підтримку загального права на репатріацію з метою в'їзду на територію держави у значенні пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 258 і 260).

53. Відповідно до права міжнародних договорів або міжнародного звичаєвого права держави не зобов'язані репатріювати своїх громадян. Засад для такого права немає також і в чинному міжнародному праві про дипломатичний захист, згідно з яким будь-який акт дипломатичного захисту підпадає під дискреційні повноваження держави. У зв'язку з цим Суд бере до уваги потенційний ризик — якщо таке право буде встановлено — визнання індивідуального права на дипломатичний захист, що було б несумісним з міжнародним правом і дискреційними повноваженнями держав (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 257 і 259).

3. Відсутність права на дипломатичний захист або консульську допомогу

a. Загальні положення

54. Конвенція не гарантує права на дипломатичний або консульський захист Договірної Держави для будь-якої особи, яка знаходиться під її юрисдикцією (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 201 і 255).

55. Держави самі залишаються активними учасниками консульської допомоги, що регулюється Віденською конвенцією про консульські зносини, яка визначає умови надання такої допомоги. Права, якими користуються громадяни, які перебувають у скрутному становищі або затримані за кордоном, відповідно до статей 5 і 36 Віденської конвенції, є обов'язковими лише для

«держави перебування», і такий захист загалом випливає з діалогу між цією державою та консульськими органами «акредитуючої держави», що діють на відповідній території (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 256).

b. Територія під контролем недержавного збройного формування

56. Особи, які утримуються в таборах під контролем недержавного збройного формування, та чия держава громадянства не має консульства на відповідній території, такі особи загалом не мають права вимагати консульської допомоги (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 256).

D. Абсолютний характер права на в'їзд до власної країни та його історія

1. Абсолютний характер права та його історична основа

57. Право на в'їзд на територію, громадянином якої є відповідна особа, визнається на умовах, які не допускають жодних винятків. І дійсно, воно не містить чітких обмежень (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 248 і 252).

58. Як випливає з підготовчої роботи над Протоколом № 4, метою права на в'їзд на територію держави, громадянином якої є відповідна особа, є заборона вигнання громадян, захід вислання, який в певні часи історично застосовувався проти певних категорій осіб (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 260).

59. Як показує підготовча робота, заборона «вигнання» мала бути абсолютною в рамках Ради Європи, і те ж саме стосувалося права на в'їзд до країни, оскільки можливість несвавільного вигнання не допускалася (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 126).

60. Абсолютна заборона вислання громадян і відповідний абсолютний характер права в'їзду на національну територію історично обумовлений наміром заборонити раз і назавжди і в однаково абсолютний спосіб вигнання громадян, що вбачається несумісним із демократичними принципами сьогодення (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 210 і 248).

61. Ця історична основа знайшла відображення в укоріненій судовій практиці Комісії та Суду у відповідь на скарги щодо сумісності вигнання членів королівських сімей із правом на в'їзд згідно з пунктом 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 210; див. нижче).

2. Справи, сторонами яких є члени королівських домів

62. У справі *«Ассоціація "Регеле Міхай" проти Румунії» (Association "Regele Mihai" v. Romania)* (ухв.), 1995 р., асоціація-заявник, яка виступала за надання колишньому королю Румунії дозволу на в'їзд до країни, не мала права подавати скаргу за пунктом 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції від свого імені. Також не було встановлено, що вона має відповідне право приймати на території держави осіб, згаданих у цьому положенні.

63. У справі *«Віктор Еммануїл Савойський проти Італії» (Victor-Emmanuel De Savoie v. Italy)* (ухв.), 2001 р., Суд визнав прийнятною скаргу, подану главою Савойського дому щодо конституційного положення, яке забороняє нащадкам чоловічої статі останнього короля Італії в'їзд і перебування в країні. Передаючи документ про ратифікацію Протоколу № 4 до Конвенції, уряд Італії висловив застереження, зазначивши, що пункт 2 статті 3 не може

перешкодити застосуванню оскаржуваної конституційної заборони. Зрештою справу було вилучено, оскільки зазначене положення було тоді ж скасовано, уряд-відповідач відкликав своє застереження, і заявник зрештою міг в'їхати до Італії (*«Віктор Еммануїл Савойський проти Італії» (Victor-Emmanuel De Savoie v. Italy)* (вилучено з реєстру), 2003 р.).

64. У справі *«Габсбург-Лотаринзький проти Австрії» (Habsburg-Lothringen v. Austria)*, ухвала Комісії, 1989 рік, заявники, нащадки останнього імператора Австрії, скаржилися на те, що закон передбачав їхнє вигнання з країни, якщо вони прямо не відмовляться від членства у своєму королівському домі та від усіх суверенних прав, що випливають з цього. Підписуючи Протокол № 4 до Конвенції, Австрія зробила застереження про те, що цей Протокол не застосовується до положень відповідного закону. Комісія відхилила скаргу заявників як несумісну *ratione materiae* з положеннями Конвенції та Протоколів до неї, встановивши, що застереження було достатньо точним.

E. Неявні обмеження

65. Пункт 1 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції визнає право на в'їзд до власної країни, не надаючи цьому поняттю конкретного визначення. Тому можуть застосовуватися непрямі обмеження, де це доречно, у формі виняткових заходів, які є лише тимчасовими (наприклад, умови, передбачені в контексті глобальної кризи в галузі охорони здоров'я, спричиненої пандемією COVID-19) (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 248).

66. Такі тимчасові заходи, як карантин, не можна тлумачити як відмову у в'їзді (*Пояснювальна доповідь до Протоколу № 4 до Конвенції*, § 26).

F. Принципи тлумачення

1. Динамічний та еволюційний підхід

67. Посилення глобалізації ставить перед державами нові виклики щодо права в'їзду на територію держави. Із моменту розробки Протоколу № 4 до Конвенції пройшло досить багато часу. Відтоді міжнародна мобільність стала більш звичним явищем у все більш глобалізованому світі, в якому багато громадян осідають або подорожують за кордон. Відповідно, тлумачення положень статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції має брати до уваги цей контекст, який ставить перед державами нові виклики з точки зору безпеки та оборони у сферах дипломатичного та консульського захисту, міжнародного гуманітарного права та міжнародного співробітництва (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 210).

68. Право на в'їзд до держави лежить в основі поточних проблем, пов'язаних із боротьбою з тероризмом та національною безпекою, про що свідчить, зокрема, ухвалення законів, які регулюють нагляд і вирішення питань повернення на національну територію осіб, які виїжджали за кордон для участі в терористичній діяльності (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 211).

2. Системний підхід до забезпечення практичних і ефективних прав

69. Пункт 2 статті 3 Протоколу № 4 становить частину Конвенції щодо ефективного захисту прав людини, яку слід читати як одне ціле та тлумачити у спосіб, що сприяє внутрішній послідовності та узгодженості між її різними положеннями. Суд також бере до уваги мету та значення цього положення й аналізує їх з належним урахуванням чітко встановленого в практиці Суду принципу — Конвенція має тлумачитися та застосовуватися у такий спосіб, щоб гарантувати

права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними чи ілюзорними (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 208).

G. Обсяг негативних зобов'язань

70. Формулювання пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції обмежено забороною позбавлення права в'їзду на національну територію. Відповідно до загальноприйнятого тлумачення обсягу цієї заборони, вона відповідає негативному зобов'язанню держави, а саме зобов'язанню утримуватися від позбавлення своїх громадян права в'їзду на свою територію (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 250).

71. У буквальному розумінні сфера дії пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції обмежена суто формальними заходами, які забороняють громадянам повертатися на територію своєї держави. При цьому заборонний захід може бути різним за ступенем формальності. Не можна виключати, що з цим положенням можуть бути несумісні неформальні чи непрямі заходи, які де-факто позбавляють громадянина можливості ефективно користуватися його чи її правом на повернення, залежно від обставин. Фактична перешкода може суперечити Конвенції так само, як і юридична перешкода (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 250).

72. Пункт 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції стосується не заходів, які впливають на бажання заявника в'їхати до країни, а скоріше фактичного позбавлення особи, у більш чи менш формальний спосіб, права на в'їзд до країни, у якій він/вона є громадянином (*«С.Б. проти Німеччини» (C.B. v. Germany)*, ухвала Комісії, 1994 р.).

73. Якщо заявник вирішує не повертатися до країни, громадянином якої він/вона є, щоб уникнути арешту та протистоянь з системою правосуддя, така ситуація означає особистий вибір не використовувати право, гарантоване пунктом 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції і, відповідно, не означає позбавлення цього права в контексті цього положення. Тобто сама наявність ордера на арешт на ім'я заявника не призведе до порушення за цим положенням (*«Е.М.Б. проти Румунії» (E.M.B. v. Romania)* (ухв.), 2010 р., §§ 32–34 і 48–49; *«С.Б. проти Німеччини» (C.B. v. Germany)*, ухвала Комісії, 1994 р.).

H. Обсяг позитивних зобов'язань

1. Загальні положення

74. Певні позитивні зобов'язання, які прямо випливають із пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції, вже давно покладені на держави з метою ефективного гарантування в'їзду на їхню територію. Так, ефективне здійснення гарантованих прав може за певних обставин вимагати від держави вжиття оперативних заходів (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 251-252).

75. Що стосується реалізації права на в'їзд, гарантованого пунктом 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції, як і в інших контекстах, обсяг будь-яких позитивних зобов'язань неминуче змінюватиметься залежно від різних ситуацій у Договірних Державах і вибору пріоритетів та ресурсів. Ці зобов'язання не можна тлумачити у спосіб, що покладав би неможливий або непропорційний тягар на органи влади. Що ж до вибору конкретних практичних заходів, коли держава зобов'язана вжити позитивних заходів, питання визначення засобів загалом залишається на розсуд відповідної Договірної Держави. Забезпечити передбачені Конвенцією права можна низкою різних способів, і навіть якщо держава не застосувала один конкретний захід, передбачений національним законодавством, вона, можливо, виконала своє позитивне

зобов'язання за допомогою інших засобів (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022, § 252).

2. Зобов'язання видачі проїзних документів

76. Деякі позитивні зобов'язання відповідають заходам, які традиційно випливають із зобов'язання держави видавати громадянам проїзні документи, щоб гарантувати, що вони можуть перетинати кордон (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 251 і 260).

77. У певних випадках громадяни можуть бути позбавлені права на в'їзд через те, що держава-відповідач не виконала формальності, які вимагаються національним законодавством і міжнародними нормами, для гарантування їхнього в'їзду або через те, що вона не видала необхідні проїзні документи, що дозволили б громадянам перетнути кордон і забезпечили б їх повернення. (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 207).

78. Водночас факт відмови органів влади видати заявнику паспорт не є порушенням за пунктом 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції, оскільки це не впливає на можливість заявника в'їхати до своєї країни. (*«Марангос проти Кіпру» (Marangos v. Cyprus)*, ухвала Комісії, 1997 р.).

79. У справі *«Момсіловіч проти Хорватії» (Momcilovic v. Croatia)* (ухв.), 2002 р., Суд розглянув особливу ситуацію, що стосувалася повернення заявника до його власної країни, а саме період після проголошення незалежності та перебування заявника за кордоном кілька років через збройний конфлікт, який мав місце в Хорватії. Тривала відмова органів влади видати заявнику документи, що посвідчують особу, не порушувала його права на в'їзд на територію власної країни: заявник фактично міг зробити це без таких документів. Незаконність такого в'їзду не вплинула на висновок Суду, оскільки заявника не було притягнуто до кримінальної відповідальності на цій підставі.

3. Обсяг позитивних зобов'язань у контексті відмови у репатріації

a. Загальні положення та застосовний тест

80. Метою права в'їзду на територію держави, громадянином якої є відповідна особа, є заборона вигнання громадян. Отже, навіть попри те, що пункт 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції не гарантує загального права на репатріацію щодо громадян держави, які перебувають за її межами, це положення може накладати позитивне зобов'язання на державу, якщо, з огляду на обставини конкретної справи, відмова останньої вжити будь-яких дій залишить відповідного громадянина в ситуації, яку можна, *de facto*, порівняти з вигнанням (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)*, 2022 р., § 260).

81. Однак будь-яка така вимога повинна тлумачитися вузько і буде обов'язковою для держав лише у виняткових обставинах, наприклад, коли екстериторіальні чинники безпосередньо загрожують життю та фізичному добробуту дитини в умовах надзвичайної вразливості. Крім того, під час перевірки того, чи не виконала держава своє позитивне зобов'язання щодо ефективного здійснення права на в'їзд на її територію, згідно з пунктом 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції, якщо існують такі виняткові обставини, відповідний контроль буде обмежений забезпеченням ефективного захисту від свавілля під час виконання державою свого позитивного зобов'язання згідно з цим положенням (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 261).

82. Іншими словами, щоб оцінити наявність і дотримання позитивних зобов'язань у контексті репатріації, Суд розробив дворівневий тест:

- по-перше, Суд з'ясує, чи справді у ситуації заявника наявні виняткові обставини; і

- по-друге, Суд розгляне питання про те, чи були в процесі прийняття рішень дотримані відповідні гарантії проти свавілля (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 263).

83. Для цілей застосування пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції нездатність особи реалізувати своє право на в'їзд на територію держави також має оцінюватися у світлі її політики повернення та наслідків останньої. Суду відомо про різноманітні підходи, прийняті державами, які прагнуть узгодити вимоги власної урядової політики та дотримання юридичних зобов'язань згідно з національним або міжнародним правом. Проте Суд має переконатися, що здійснення державою своїх дискреційних повноважень сумісно з фундаментальними принципами верховенства права та заборони свавілля — принципами, які лежать в основі Конвенції як такої (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022, § 262).

84. Суд чітко усвідомлює цілком реальні труднощі, з якими стикаються держави у захисті свого населення від терористичного насильства, і серйозні занепокоєння, викликані терористичними актами останніх років. Проте Суд розрізняє політичні рішення, прийняті в контексті боротьби з тероризмом (рішення, які за своєю природою залишаються поза межами такого контролю) та інші, більш оперативні аспекти дій органів влади, які безпосередньо стосуються дотримання захищених прав. Розгляд індивідуального запиту про репатріацію, у виняткових обставинах, у принципі відноситься до цієї другої категорії. Щоб зобов'язання держави відповідно до пункту 2 статті 3 Протоколу № 4 до Конвенції та індивідуальні права, гарантовані цим положенням, не були ілюзорними, процес прийняття рішень щодо такого запиту супроводжується процесуальними гарантіями захисту від свавілля для відповідних осіб (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 273–274).

b. Наявність виняткових обставин

85. Справа *«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., стосувалась відмови французької влади репатріювати громадян Франції, включно з дуже маленькими дітьми, які утримувалися в курдських таборах на території Сирії, після військової поразки т.з. Ісламської держави. На думку Суду, ця справа розкрила виняткові обставини, які призвели до виникнення зобов'язання забезпечити, щоб процес прийняття рішень супроводжувався належними гарантіями захисту від свавілля. Суд взяв до уваги наступні екстериторіальні чинники, які посилювали ризик для життя та фізичного добробуту членів сімей заявників, зокрема їхніх онуків, які потрапили в ситуацію гуманітарної кризи.

86. По-перше, ситуація в таборах під контролем недержавного збройного угруповання, про які йшлося у справі, відрізнялася від класичних випадків дипломатичного або консульського захисту та кримінально-правових механізмів співпраці; вона була на межі правового вакууму. Єдиний захист, який надавався членам сім'ї заявників, передбачався спільною статтею 3 чотирьох Женевських конвенцій та звичаєвим міжнародним гуманітарним правом.

87. По-друге, загальні умови життя в таборах були несумісними з застосовними стандартами міжнародного гуманітарного права. Хоча місцева курдська влада несла безпосередню відповідальність за цю ситуацію, Франція як держава-учасниця чотирьох Женевських конвенцій була зобов'язана зробити все «розумно в межах своїх можливостей», щоб покласти край порушенням міжнародного гуманітарного права. Отже, Франція була зобов'язана забезпечити дотримання курдською владою своїх зобов'язань згідно зі спільною статтею 3 зазначених вище конвенцій, яка забороняє нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження.

88. По-третє, з одного боку, ще й досі не було створено жодного трибуналу чи іншого міжнародного слідчого органу для розгляду справ жінок, ув'язнених у таборах, а створення спеціального *ad hoc* міжнародного кримінального трибуналу було відкладено. Також не було жодних можливостей судити цих жінок у північно-східній частині Сирії. З іншого боку, кримінальне провадження, розпочате проти дочок заявників у Франції, було частково

пов’язане з міжнародними зобов’язаннями та обов’язком цієї держави розслідувати та, у відповідних випадках, переслідувати осіб, причетних до тероризму за кордоном.

89. По-четверте, курдська влада неодноразово закликала держави репатріювати своїх громадян, посилаючись на їхню неспроможність забезпечити належні умови життя, організацію затримання та судового розгляду, а також ризики для безпеки. Вона також продемонструвала на практиці свою готовність до співпраці в цьому питанні, зокрема з Францією.

90. По-п’яте, низка міжнародних і регіональних організацій закликали європейські держави репатріювати своїх громадян, які утримуються в таборах, а Комітет ООН з прав дитини, зі свого боку, заявив, що Франція повинна взяти на себе відповідальність за захист французьких дітей, які перебувають у таборах, і що її відмова повернути їх на батьківщину призвела до порушення права на життя та заборони нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Нарешті, Франція офіційно заявила, що неповнолітні громадяни Франції в Іраку чи Сирії мають право на її захист і можуть бути репатрійовані (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 264–267).

c. Гарантії захисту від свавілля

91. Поняття законності та верховенства права в демократичному суспільстві вимагають наявності механізму перегляду рішень про відмову в задоволенні запитів про повернення на територію держави (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 276).

92. Такий механізм перегляду є ще більш важливим, якщо процес прийняття рішень містить недоліки, наприклад, відсутність прозорості або відсутність офіційного обґрунтованого рішення, прийнятого на основі індивідуального підходу. У такому разі Суд перевірить, чи були усунені оскаржувані недоліки в ході перегляду справи (*https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-219333«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 279-281).

93. Перегляд має супроводжуватися такими процесуальними гарантіями (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 275–276).

i. Перегляд незалежним органом

94. Повинна бути можливість, щоб відмову у запиті на репатріацію належно розглянув незалежний орган, що не підпорядковується виконавчим органам держави, але не обов’язково є судовим органом (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)*) [ВП], 2022 р., § 276).

ii. Характер і обсяг перегляду

95. Рішення про відмову в репатріації має бути предметом провадження, що здійснюється у *змагальній* формі (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 275).

96. Заявник повинен мати можливість представити усі аргументи, які він вважає корисними для захисту своїх інтересів та інтересів членів своєї сім’ї, яких стосується запит на репатріацію (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 278).

97. Такий необхідний перегляд повинен мати форму *індивідуального* розгляду органом, уповноваженим розглядати *причини* рішення та відповідні *докази*, якщо це необхідно, з відповідними процедурними обмеженнями щодо використання секретної інформації, коли є загроза національній безпеці. Ситуації, пов’язані з обов’язковим захистом міжнародного миру та безпеки, не звільняються від цієї вимоги.

98. Такий перегляд повинен забезпечити оцінку фактичних та інших доказів, на основі яких органи влади дійшли висновку про недоцільність задоволення запиту. Отже, орган, який переглядатиме рішення, повинен мати можливість переглянути законність такого рішення про відмову в задоволенні запиту, незалежно від того, чи компетентний орган відмовився задовольнити його, чи не зміг вжити певні заходи для його виконання.

99. Перегляд має дати змогу переконатися в тому, що жодна з підстав, на які можуть правомірно посилатися органи виконавчої влади, не є свавільною, незалежно від того, чи випливають вони з переконливих міркувань, що становлять суспільний інтерес, чи будь-яких юридичних, дипломатичних або матеріальних труднощів (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 275–276).

100. Тобто має бути можливість достовірно визначити, чи є законні та обґрунтовані підстави, які не є свавільними, щоб виправдати рішення не репатріювати особу (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 281).

101. Однак можливість такого перегляду не обов'язково означатиме, що відповідний суд матиме юрисдикцію видавати, у разі необхідності, розпорядження про репатріацію (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 282).

iii. Належне врахування найкращих інтересів дітей

102. Якщо прохання про репатріацію подавалося від імені неповнолітніх, перегляд рішення має забезпечити, зокрема, те, що компетентні органи, беручи до уваги принцип рівності, який застосовується до реалізації права на в'їзд на територію держави, належним чином врахували найкращі інтереси дітей, а також їхню особливу вразливість та особливі потреби (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., § 276).

iv. Інформація для заявника

103. Такий перегляд також має дозволити заявнику ознайомитись, хоча б коротко, з підставами для прийняття рішення і у такий спосіб переконатися, що ці підстави мають достатню та обґрунтовану фактичну основу (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 276 і 280).

v. Приклади з судової практики

104. У справі *«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., Суд встановив, що розгляд запитів заявників на репатріацію членів їхніх сімей, яких утримували в курдських таборах у Сирії після військової поразки т.з. Ісламської держави, не супроводжувався відповідними гарантіями проти свавілля.

105. По-перше, Суд відзначив відсутність офіційного рішення. Не було жодних доказів того, що відмови у репатріації членів сім'ї заявників не могли бути розглянуті шляхом ухвалення конкретних індивідуальних рішеннях або не могли бути обґрунтовані відповідно до обставин справи, за необхідності дотримуючись вимоги секретності щодо питань оборони. Заявники не отримали жодних пояснень щодо обґрунтувань, які лежали в основі рішення, прийнятого виконавчою владою щодо їхніх запитів, за винятком імпліцитного припущення, що таке рішення є наслідком реалізації політики, яку проводить Франція, хоча раніше кілька неповнолітніх у аналогічній ситуації були репатрійовані. Також заявники не отримали жодної інформації, яка могла б сприяти прозорості процесу прийняття рішень.

106. По-друге, Суд зауважив, що зазначені вище недоліки не можуть бути виправлені шляхом проваджень, розпочатих заявниками в національних судах. Так, останні посилалися на судовий імунітет на тій підставі, що запити на репатріацію стосувалися ведення Францією своїх міжнародних відносин. Відповідно, заявники не мали доступу до форми незалежного

перегляду мовчазних рішень про відмову в їхніх запитах. Тож, вони були позбавлені будь-якої можливості у належний спосіб оскаржити підстави, на які посилалися органи влади, і перевірити, чи ці підстави були законними, обґрунтованими та не були свавільними. Отже, Франція не виконала своїх процесуальних зобов'язань за статтею 3 Протоколу № 4 до Конвенції (*«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France)* [ВП], 2022 р., §§ 277–284).

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (a) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати не було заявлено; або (c) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (*http://hudoc.echr.coe.int*), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) та Комісії (рішення та доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних *HUDOC*, на яку можна перейти за допомогою гіперпосилання на справу.

—A—

«А. Б. проти Польщі» (A. B. v. Poland) (ухв.), № 33878/96, 13 березня 2003 р.

«Ассоціація “Регеле Міхай” проти Румунії» (Association "Regele Mihai" v. Romania), ухвала Комісії, № 26916/95, 4 вересня 1995 р.

—B—

«Віктор Еммануїл Савойський проти Італії» (Victor-Emmanuel De Savoie v. Italy) (ухв.), №53360/99, 13 вересня 2001 р.

«Віктор-Еммануїл Савойський проти Італії» (Victor-Emmanuel De Savoie v. Italy) (вилучена з реєстру), № 53360/99, 24 квітня 2003 р.

—Г—

«Габсбург-Лотаринзький проти Австрії» (Habsburg-Lothringen v. Austria), ухвала Комісії, № 15344/89, 14 грудня 1989 р.
«Грібенко проти Латвії» (Gribenko v. Latvia) (ухв.), № 76878/01, 15 травня 2003 р.
«Гулієв проти Литви» (Gulijev v. Lithuania), № 10425/03, 16 грудня 2008 р.
«Гумід та інші проти Франції» (Ghoumid and Others v. France), №№ 52273/16 та 4 інших, 25 червня 2020 р.

—Д—

«Деніці та інші проти Кіпру» (Denizci and Others v. Cyprus), №№ 25316/94 та 6 інших, ЄСПЛ 2001-V
«Дженовезе проти Мальти» (Genovese v. Malta), № 53124/09, 11 жовтня 2011 р.

—Е—

«Е.М.Б. проти Румунії» (E.M.B. v. Romania) (ухв.), № 4488/03, 28 вересня 2010 р.

—І—

«І.Б. проти Федеративної Республіки Німеччина» (I.B. v. Federal Republic of Germany), ухвала Комісії, № 6242/73, 24 травня 1974 р.

—К—

«К2 проти Сполученого Королівства» (K2 v. the United Kingdom) (ухв.), № 42387/13, 7 лютого 2017 р.
«Карассев проти Фінляндії» (Karassev v. Finland) (ухв.), № 31414/96, 12 січня 1999 р.

—Л—

«Л проти Федеративної Республіки Німеччина» (L. v. Federal Republic of Germany), ухвала Комісії, № 10564/83, 10 грудня 1984 р.

—М—

«М. Та С. проти Італії та Сполученого Королівства» (M. and S. v. Italy and United Kingdom) (ухв.), № 2584/11, 13 березня 2012 р.
«Майкое та Бабоелаль проти Нідерландів» (Maikoe and Baboelal v. the Netherlands), № 22791/93, ухвала Комісії, 30 листопада 1994 р.
«Марангос проти Кіпру» (Marangos v. Cyprus), № 31106/96, ухвала Комісії, 20 травня 1997 р.
«Момсіловіч проти Хорватії» (Momcilovic v. Croatia) (ухв.), № 59138/00, 29 серпня 2002 р.

—Н—

«Нагула проти Естонії» (Nagula v. Estonia) (ухв.), №39203/02, 25 жовтня 2005 р.
«Наумов проти Албанії» (Naumov v. Albania) (ухв.), № 10513/03, 4 січня 2005 р.

—П—

«П'єрмон проти Франції» (Piermont v. France), 27 квітня 1995 р., серія A № 314

—Р—

«Рамадан проти Мальти» (Ramadan v. Malta), № 76136/12, §21 червня 2016 р.
«Ролдан Тексейра та інші проти Італії» (Roldan Texeira and Others v. Italy) (ухв.), № 40655/98, 26 жовтня 2000 р.

—С—

«С проти Федеративної Республіки Німеччина» (S. v. Federal Republic of Germany), ухвала Комісії, № 11659/85, 17 жовтня 1986 р.
«С.Б. проти Німеччини» (C.B. v. Germany), ухвала Комісії, заява № 22012/93, 11 січня 1994 р.
«Садет проти Румунії» (Sadet v. Romania) (ухв.), № 36416/02, 20 вересня 2007 р.
«Слівенко та інші проти Латвії» (Slivenko and Others v. Latvia) (ухв.) [ВП], № 48321/99, ЄСПЛ 2002-II (витяги)
«Стецикевич проти України» (Stetsykevych, v. Ukraine) (ухв.), № 40033/14, 20 жовтня 2015 р.
«Східно-африканські азіати проти Сполученого Королівства» (East African Asians v. the United Kingdom), ухвала Комісії, №№ 4403/70, 4404/70 і 4405/70, 14 грудня 1973 р.

—Ф—

«Федорова та ін. проти Латвії» (Fedorova and Others v. Latvia) (ухв.), № 69405/01, 9 жовтня 2003 р.
«Фехер і Дольнік проти Словаччини» (Fehér and Dolník v. Slovakia) (ухв.), №№ 14927/12 та 30415/12, 21 травня 2013 р.

—Х—

«Х проти Федеративної Республіки Німеччина» (X v. Federal Republic of Germany), ухвала Комісії, № 3745/68, 15 грудня 1969 р.
«Х проти Австрії та Німеччини» (X v. Austria and Germany), № 6189/73, ухвала Комісії, 13 травня 1974 р.
«Х проти Швеції» (X. v. Sweden), № 3916/69, ухвала Комісії, 18 січня 1969 р.
«Х.Ф. та інші проти Франції» (H.F. and Others v. France) [ВП], №№ 24384/19 та 44234/20, 14 вересня 2022 р.
«Хірсі Джамаа та інші проти Італії» (Hirsi Jamaa and Others v. Italy) [ВП], № 27765/09, ЄСПЛ 2012

—Ш—

«Шобер проти Австрії» (Schober v. Austria) (ухв.), № 34891/97, 9 листопада 1999 р.
«Щукін та інші проти Кіпру» (Shchukin and Others v. Cyprus), № 14030/03, 29 липня 2010 р.